

Slotbeschouwing

Joop Hippe en Gerrit Voerman

In januari 2010 bestond de ChristenUnie tien jaar. In deze relatief korte periode heeft de partij een enorme ontwikkeling doorgemaakt, die haar van de marge naar de macht voerde. Het GPV en de RPF, en aanvankelijk ook de ChristenUnie, behoorden tot wat wel als de klein-rechtse politieke folklore werd gezien, enigszins verscholen in de halfduistere periferie van het politieke bestel. Anno 2010 bevindt de ChristenUnie zich in het centrum van de landspolitiek, in het felle licht van de schijnwerpers van de media.

De vraag die natuurlijk voor de hand ligt, is die naar de toekomst van de partij. Hoe zal de ChristenUnie zich verder ontwikkelen? Is het denkbaar dat zij weer toenadering zoekt tot de oude bondgenoot SGP? Zal de Unie meer aansteveneren op het CDA? Of zal het mogelijk blijken toch een onafhankelijke koers te varen? In deze slotbeschouwing worden deze drie denkbare toekomstscenario's nader uitgewerkt. Er wordt echter niet uitsluitend naar voren geblikt. Eerst komt de vraag aan de orde waar de ChristenUnie vandaan komt, of – nauwkeuriger geformuleerd – welke van de twee fuserende partijen het sterkst haar stempel op de nieuwe partijformatie heeft weten te drukken. Het opmaken van de balans van de fusie kan bijdragen tot een beter inzicht in de opstelling en het functioneren van de ChristenUnie.

Het verleden: het GPV, de RPF en de ChristenUnie

In de boekhouding van de fusie kan het simpele feit dat de ChristenUnie er in 2000 is gekomen, op het conto van de RPF worden geschreven. Als er iets in de bijdragen in deze bundel over het GPV, de RPF en hun onderlinge verhoudingen duidelijk wordt, dan toch wel dat de Federatie vanaf haar oprichting altijd een verklaard voorstander van eenwording is geweest en het GPV lange tijd tegen was, later verdeeld en uiteindelijk toch voorstander werd – maar zelfs op het moment suprême nog steeds niet zo van harte als de RPF. Joop Hippe spreekt in dit verband in zijn bijdrage van een proces van 'aanvallen en verdedigen'. Het feit dat de RPF

als hoofddoelstelling de organisatorische samensmelting met het GPV (en trouwens ook de SGP) nastreefde, wil overigens niet zeggen dat zij tegen elke prijs tot fusie bereid was. Zo zou het voor de partij onverteerbaar zijn geweest om zonder bepaalde delen van haar achterban waarmee het GPV grote moeite had (met name de evangelischen) in een nieuwe politieke formatie op te gaan. Dit betekende dat een samengaan met het GPV pas denkbaar werd nadat het Verbond in 1993 zijn exclusieve, gereformeerd-vrijgemaakte karakter opgaf – hetgeen echter niet wilde zeggen dat de partij zich daarmee meteen voor alle orthodox-protestanten openstelde.

Op het gebied van het ledenbeleid is de ChristenUnie uiteindelijk volledig in het spoor van de RPF getreden. Zo stelt oud-partijleider Leen van Dijke terecht dat de Unie niets weg heeft van de (door Ewout Klei beschreven) strikt kerkgebonden partij die het GPV eigenlijk altijd is geweest, maar veel meer lijkt op de RPF met haar protestants-christelijke variëteit. ‘Dus de ruimte die er onder het dak van de RPF eertijds was, is er nu onder het dak van de ChristenUnie. Eenvoudiger is het niet. En dat was natuurlijk toch wat ons altijd als wij over samenwerking met het GPV spraken, voor ogen stond. Wij vonden dat christenen die de Bijbel als gezaghebbend woord van God aanvaardden, onder één politiek dak moesten kunnen functioneren, ook als ze theologisch over zaken verschillend dachten. Politiek moest dat gerelativeerd worden.’¹ In de naamgeving van de ChristenUnie was dat destijds ook bewust tot uiting gebracht door de begrippen ‘gereformeerd’ of ‘reformatorisch’ achterwege te laten. Van Dijkes eindconclusie laat geen ruimte voor twijfel: ‘Het GPV is niet meer, en de RPF ook niet, maar de structuur van de Federatie staat nog volop overeind.’²

De opvattingen van de ChristenUnie over haar plaats in de samenleving komen eveneens meer overeen met die van de RPF. De permanente campagne van de Unie heeft mede als doel de partij deel te laten uitmaken van een brede maatschappelijke beweging van gelijkgezinde organisaties. Met dit model heeft het GPV nooit iets gehad, in tegenstelling tot de RPF, die het destijds wél ambieerde (zo blijkt uit de beschouwing van Remco van Mulligen), maar overigens nooit echt praktiseerde. De uiteenlopende visie van beide partijen op de wijze waarop parlementariërs dienden te functioneren, hangt hiermee samen. Waar het GPV het politiek-ambachtelijke en zuiver-procedurele aspect benadrukte, gaf de RPF meer gewicht aan het volksvertegenwoordigende element – met andere woorden: de parlementariër was in de ogen van het GPV primair actief in het politieke domein, terwijl hij in de zienswijze van de RPF veel meer met het ene been in de Kamer en met het andere in de samenleving stond. Ook in dit opzicht opereert de ChristenUnie meer in het verlengde van de RPF.

Het christelijk-sociale karakter van de ChristenUnie heeft ook sterke RPF-wortels. Met name Van Dijke heeft bij de verwerving van dit profiel vanaf het midden van de jaren negentig een belangrijke rol gespeeld, aldus Van Mulligen, hoewel het GPV eveneens in deze richting opschoof, zoals Klei vermeldt.

Anders dan met betrekking tot de hierboven genoemde aspecten heeft ten aanzien van de vraag welke rol de belijdenis heeft bij het vaststellen van de politieke overtuiging en standpunten van de ChristenUnie geen van beide partijen veel moeten inleveren – dat is althans de communis opinio van de voor deze bundel geïnterviewde prominente partijleden, die afkomstig zijn uit zowel het GPV als de RPF.³ Deze consensus vormt een bevestiging van het standpunt van de Commissie Samenspreking in 1998 dat het verschil tussen GPV en RPF op dit punt niet groot was.

Ten aanzien van het ledenbeleid, de strategische opvattingen over de maatschappelijke positie van de partij, de invulling van het Tweede Kamerlidmaatschap en het politieke profiel heeft de RPF aan het langste eind getrokken, zonder dat zij zich hiervoor weloverwogen sterk lijkt te hebben gemaakt (afgezien van het ledenbeleid). Een heuse ‘bloedgroepenstrijd’, met als inzet de macht in de ChristenUnie, heeft zich niet voorgedaan, hoewel er in de eerste jaren wel is geklaagd over het feit dat de RPF wel heel veel prominente posities innam, zoals Gerrit Voerman laat zien. Dergelijke bezwaren werden daarna eigenlijk niet meer vernomen; in de bezetting van de gezichtsbepalende functies van de ChristenUnie is de partijafkomst niet meer relevant. ‘Ik heb de overtuiging dat dat op dit moment totaal niet meer speelt. We weten eigenlijk niet meer wie waar vandaan komt’, aldus Jacob Pot, ambtelijk secretaris van de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie in de herfst van 2009.⁴ Deze ontwikkeling was mede het gevolg van het feit dat de Unie ook steeds meer leden kon verwelkomen die van geen van beide voorgangers deel hadden uitgemaakt. Het onderscheid lijkt bij de kandidaatstelling voor politieke functies langzaam maar zeker van de bloedgroepen te zijn verschoven naar religieuze kenmerken, net zoals in het CDA na de fusie in 1980 al snel de partijorganisatorische herkomst als criterium plaats maakte voor de godsdienstige overtuiging.

Voor zover er na de fusie van de ChristenUnie politiek-inhoudelijke tegenstellingen tussen de bloedgroepen bestonden, was daar in 2009 weinig meer van over, zo blijkt uit de analyse van Paul Lucardie en Wijbrandt van Schuur in deze bundel. Congresdeelnemers van GPV-huize dachten nog iets anders over de grondslag van de Unie dan partijgenoten uit de RPF, en waren eerder geneigd Israël net zo te behandelen als andere landen. Veel meer onderscheid was er niet. Van diepgaande politieke verschillen tussen een reformatorische en evangelische vleugel was overigens evenmin sprake.

De toekomst: de ChristenUnie, de SGP en het CDA

Al met al is de verwantschap van de ChristenUnie met de RPF groter dan die met het GPV, hetgeen bepaalde trekken van de Unie helpt te verklaren. Haar maatschappelijke gerichtheid ligt in het verlengde van het ideaal van de RPF van de partij als beweging, net zoals ook het ruimhartige toelatingsbeleid van de Federatie

in de ChristenUnie doorwerkt (en uiteindelijk tot het lidmaatschap van rooms-katholieken leidde). De stevige oppositie van Rouvoet tegen het tweede, centrum-rechtse kabinet-Balkenende borduurde voort op de christelijk-sociale lijn die door RPF-leider Van Dijke was ingezet.

Met betrekking tot de toekomst van de ChristenUnie zijn er drie scenario's denkbaar. In het eerste zou de partij zich weer meer op de samenwerking met de SGP kunnen oriënteren. De tweede optie is dat zij zich meer op het CDA richt. De derde mogelijkheid is dat de ChristenUnie een eigen koers vaart, de ene keer met de christendemocraten in zee gaat en dan weer met de staatkundig-gereformeerden.

De ChristenUnie en de SGP

Het scenario waarin de ChristenUnie in de komende tijd de koers in de richting van de SGP verlegt, is weinig realistisch. Het zou een omdraaiing van de bestaande trend betekenen, want in feite is het laatste decennium de afstand tussen beide partijen alleen maar toegenomen (deze verwijdering tussen de SGP en de voorlopers van de Unie, het GPV en de RPF, begon al in de jaren negentig van de vorige eeuw, zoals Hippe en Voerman in hun bijdrage aangeven). Duidelijk bleek dat in mei 2002, toen na de verkiezing van Tineke Huizinga tot Tweede Kamerlid de SGP liet weten dat zij niet namens de staatkundig-gereformeerden in de Kamer het woord mocht voeren. Voor de ChristenUnie was dat aanleiding om het gezamenlijk woordvoerderschap met de SGP op te zeggen.

Nog sterker kwam de verwijdering tussen beide partijen tot uiting in een verminderde electorale samenwerking, met name – maar niet uitsluitend – op lokaal niveau, zoals Hans Vollaard en Voerman elk aantonen. De ChristenUnie wilde niet meer aan de beperkende wensen van de SGP voldoen wat betreft het kandideren van vrouwen, en kwam daarnaast ook tot het inzicht dat het electoraal vaak profijtlijker was met een eigen zelfstandige lijst uit te komen. Ongetwijfeld zal dit mede de SGP er (in juni 2006) toe hebben gebracht de mogelijkheden te verruimen voor de gemeentelijke kiesverenigingen om bij de raadsverkiezingen met de ChristenUnie samen te werken: onder bepaalde voorwaarden mochten zij instemmen met vrouwelijke Unie-kandidaten die op een verkiesbare plaats op een gemeenschappelijke lijst stonden.⁵ Bezorgdheid over de aanname dat de SGP te zeer in een geïsoleerde positie zou geraken, zal bij deze tegemoetkoming zeker een rol hebben gespeeld.

De groeiende afstand betekende dus niet dat de SGP de ChristenUnie de rug toekeerde. Op het terrein van de geestelijke vrijheid – van oudsher het tweede grote geschilpunt tussen beide partijen, naast de politieke participatie van de vrouw – bewoog de partij eveneens, al dan niet opzettelijk, in de richting van de Unie. In 2005 gaven enkele vooraanstaande staatkundig-gereformeerden, onder wie partijleider Bas van der Vlies, te kennen dat als hun partij ooit een parlementaire meerderheid zou behalen, niet-gereformeerde religies de vrijheid zouden moeten behouden hun diensten in kerken of andere gebouwen te beleggen. In de geschie-

denis van de SGP was dit een hele stap, hoewel het niet een principiële erkenning van de godsdienstvrijheid betekende. Van der Vlies vond dan ook dat ‘publieke ongelooftsuitingen’ – zoals processies en gebedsoproepen van minaretten – door de overheid geweerd moesten worden.⁶ Dat bij de SGP de panelen enigszins verschoven werden, bracht de ChristenUnie er niet toe de samenwerking met haar traditionele partner te intensiveren. De Unie probeerde juist de beeldvorming in de media, waarin beide partijen doorgaans als ‘klein-rechts’ werden aangeduid, te veranderen. Door deze ‘onderscheiden mediaprofilering t.o.v. de SGP’ nam de distantie alleen maar toe.⁷ De SGP vond op haar beurt dat de ChristenUnie door de sterkere nadruk die de partij op haar christelijk-sociale karakter legde, steeds meer een linkse koers ging varen op sociaaleconomisch terrein en ten aanzien van het milieu, waarmee zij grote moeite had. Het is overigens opvallend dat uit de ledenenquête, waarover Joop van Holsteyn en Ruud Koole in deze bundel rapporteren, blijkt dat de meningen van de leden van beide partijen over het vraagstuk van de inkomensverdeling en de hoogte van de sociale uitkeringen niet eens zo ver uiteenlopen. De ontwikkeling naar een opener ledenbeleid – waardoor ook rooms-katholieken lid van de ChristenUnie kunnen worden – zal ook niet met vreugde door de SGP zijn gadeslagen, net zomin als het feit dat de Unie in haar verkiezingsprogramma van 2006 (maar niet in het Kernprogramma) de eis heeft laten vallen dat de wetgeving op het terrein van abortus, euthanasie en homohuwelijk moest worden teruggedraaid.

Vanaf het moment dat de ChristenUnie deel uitmaakte van de regering, is de kloof nog wijder geworden. Een aantal voor deze bundel geïnterviewde prominente leden van de Unie wijst daarvoor in de richting van de SGP, die haar traditioneel gouvernementele opstelling sinds het aantreden van de nieuwe coalitie zou hebben ingeruild voor een oppositionele houding. De steun van de staatkundig-gereformeerden voor de eerdere door Balkenende geleide kabinetten, die samenhang met het feit dat de minister-president van gereformeerden huize was, bleek nu verdwenen, en dat terwijl nu ook een van de vice-premiers tot een christelijke, geestverwante partij behoorde. Daarbij kwam dat de door de ChristenUnie als verbeteringen beschouwde maatregelen op (medisch-)ethisch terrein door de SGP als nederlagen werden bestempeld.

Het verwijderingsproces tussen de ChristenUnie en de SGP culmineerde na de Europese verkiezingen van juni 2009 in een breuk in hun gemeenschappelijke fractie in het Europees Parlement. De ChristenUnie besloot zich bij de door de Britse Conservatieven gevormde *European Conservatives and Reformists* aan te sluiten, terwijl de SGP door de Britten werd afgewezen vanwege haar vrouwenstandpunt. Het was trouwens al een klein wonder dat beide partijen bij deze verkiezingen gezamenlijk optrokken: in het gemeenschappelijke programma aanvaardde de SGP het Verdrag van Lissabon, nota bene nadat zij in de Tweede Kamer hiertegen had gestemd. Het tekent opnieuw de angst voor het isolement bij de staatkundig-gereformeerden, die zich in electorale zin in toenemende mate afhankelijk weten van de ChristenUnie – en dat juist in een periode dat de Unie zich meer en meer

bewust werd van haar eigen electorale kracht, en steeds minder de behoefte voelde met de SGP in verband te worden gebracht.

De ChristenUnie en het CDA

Dat de ChristenUnie inhoudelijk weer voor anker gaat bij de SGP, is dus erg onwaarschijnlijk, al is het maar omdat dit een eventuele voortzetting van de regeringsdeelname feitelijk onmogelijk zou maken. Sinds enkele jaren is er voor de Unie echter een nieuwe haven bij gekomen: het CDA. Na de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 trad de partij toe tot een kabinet met het CDA en de PVDA. Ironisch genoeg was daaraan een verkiezingscampagne voorafgegaan waarin de Unie feller dan ooit tevoren door de christendemocraten op de korrel werd genomen – wat weer te maken had met de ronduit oppositionele opstelling van de ChristenUnie tegenover de eerste kabinetten-Balkenende. Terwijl de afstand tussen het CDA en de ChristenUnie in de jaren 2002-2006 zeer groot was, bleek de regeringssamenwerking toch nabij.

De toenadering op nationaal vlak leek in 2009 een Europese pendant te krijgen. Zoals vermeld door Voerman en Vollaard heeft de ChristenUnie overwogen zich in het Europees Parlement bij de fractie van de Europese Volkspartij (EVP) aan te sluiten, waartoe ook het CDA behoort. De voorwaarden voor toetreding waren voor de ChristenUnie echter niet eenvoudig te accepteren, waarna het alternatief van de *European Conservatives and Reformists* een onverwachte uitweg bood. Hoewel de EVP nog altijd behoorlijk federalistisch is ingesteld, zijn de inhoudelijke verschillen tussen het CDA en de ChristenUnie echter aanzienlijk afgenomen. De Unie is geleidelijk aan minder eurosceptisch geworden, terwijl het CDA bij de Europese verkiezingen van 2004 en 2009 sterker dan voorheen het belang van het behoud van de Nederlandse identiteit benadrukte.⁸

Vooraf het feit dat de ChristenUnie in Den Haag met het CDA in de regering samenwerkt, heeft ertoe geleid dat er bij de christendemocraten (maar ook bij de staatkundig-gereformeerden) geluiden te vernemen zijn dat nu de Unie allerlei compromissen sluit, zij zich net zo goed kan aansluiten bij het CDA. De voor deze bundel geïnterviewde ChristenUnie-prominenten hebben volstrekt niets met dit scenario op. Zonder uitzondering wijzen zij erop dat de ChristenUnie een voluit christelijke en daarmee principieel geheel andere partij is dan het CDA. ‘Het onderscheidende punt is dat wij de Bijbel niet louter als een inspirerend boek zien, zoals het CDA, maar als normatief’, zegt de gewezen partijleider Van Dijke. Daaruit vloeit volgens hem voort dat geen moslim of agnost namens zijn partij in de Tweede Kamerbankjes zitting zal nemen.⁹ Partijideoloog en senator Roel Kuiper ziet ‘een sterke trek’ binnen de ChristenUnie om niet op het CDA te lijken ‘in de oriëntatie op macht en het steeds de grootste willen zijn en wat dat met je doet als partij en met het uitdragen van je standpunten’.¹⁰ De Unie zal in zijn optiek juist haar christelijke karakter willen beklemtonen en verduidelijken, teneinde een echt christelijk alternatief voor het CDA te bieden. Voor Arie Slob,

voorzitter van de Tweede Kamerfractie, is het onderscheid met het CDA zelfs scherper geworden nu zijn partij met de christendemocraten in het kabinet zit. Hij denkt dan aan het christelijk-sociale karakter van de ChristenUnie en aan het duurzaamheidsbeleid waarin de doelstellingen van de Unie ‘ook op een wat hoger niveau liggen’.¹¹ Uit het feit dat in het verkiezingsprogramma van 2006 niet meer wordt verlangd dat de wetgeving inzake abortus, euthanasie en homohuwelijk wordt teruggedraaid, mag volgens de geïnterviewden niet worden afgeleid dat het standpunt van volledige verwerping van die wetten is afgezwakt of naar de achtergrond is gedrongen – het staat immers sinds de oprichting van de partij in haar Kernprogramma, dat voor de lange termijn is opgesteld, terwijl een verkiezingsprogramma in de regel doeleinden voor de komende vier jaar formuleert. Die veranderde opstelling in het verkiezingsprogramma was volgens partijleider André Rouvoet overigens wel mede tot stand gekomen als gevolg van het besef ‘dat we wellicht nu echt kans maakten op regeringsdeelname [...]’.¹²

Ondanks de verzekering van de ChristenUnie-kopstukken dat hun partij zich blijvend zal onderscheiden van het CDA, leven er bij enkelen ook zorgen. Voormalig GPV-leider Gert Schutte is ten aanzien van het ledenbeleid van de Unie bevreesd voor een ontwikkeling in de richting van het CDA. ‘Hoe werkt de grondslag in de praktijk? Nu zijn er al rooms-katholieken lid. Dat is toch wel een hele stap. Dat gaat een beetje op het CDA lijken: je kunt lid worden als je het programma onderschrijft.’ Hij is er verder ook niet geheel zeker van of de principiële afwijzing van zaken als abortus, euthanasie en homohuwelijk dezelfde ‘geprononceerde plaats’ in het profiel van de Unie zal behouden als voorheen. Als dit niet het geval zou zijn, kan volgens Schutte eveneens wel degelijk van een zekere toenadering tot het CDA gesproken worden.¹³ Met name als de ChristenUnie zich blijft richten op kabinetsdeelname, heeft Schutte hier een punt. De partij kan dan wellicht in de verleiding komen om niet te veel over haar eigenlijke medisch-ethische standpunten te praten. De gewezen directeur van het partijbureau Henk van Rhee wijst erop dat het de grote uitdaging voor de ChristenUnie is politici te hebben die de kerngedachte ‘als het ware diep in hun hoofd en hart hebben zitten [...] Want anders kom je in een politiek van het praktisch haalbare terecht en dan ben je in feite bezig jezelf op te lossen in het CDA.’¹⁴

De ChristenUnie: zelfstandig, maar niet autonoom

De ChristenUnie is dus niet van plan op te schuiven in de richting van het CDA (net zomin overigens als in die van de SGP, zoals al is geconstateerd). Alle geïnterviewden spreken zich ervoor uit dat hun partij haar eigen, heldere identiteit behoudt en daarmee haar zelfstandigheid. Schutte en Van Rhee – die beiden geen functie meer bekleden in de partij – hebben, zoals vermeld, hun twijfels over de vraag of dat in de praktijk over de hele breedte mogelijk zal zijn, of dat toch op bepaalde punten water in de wijn wordt gedaan. Zo meent Van Rhee ook dat de ChristenUnie op de vraag of homoseksuelen die een relatie onderhouden bestuurs-

functies of vertegenwoordigende functies kunnen vervullen, een halfslachtig antwoord heeft gegeven met het rapport-Cnossen en het onderbrengen van de orthodox-protestantse visie op seksualiteit in een voetnoot bij het Kernprogramma (in plaats van dit standpunt in het programma zelf op te nemen). Van Rhee wijst als oorzaak van deze ontwikkeling een stroming aan binnen de christelijk-gereformeerde, vrijgemaakt-gereformeerde en Nederlands-gereformeerde kerken 'die op dat punt de orthodoxie loslaat en liberaliseert'. Van die tendens zou bij rechtzinnige hervormden, orthodoxe rooms-katholieken en evangelischen minder sprake zijn.¹⁵ Als Van Rhee gelijk heeft, rijst de vraag of het te verwachten valt dat de wat vrijzinnige stroming binnen deze gereformeerde kerken ook op andere punten liberaliseert en daarmee het orthodox-christelijke karakter van de ChristenUnie onder druk zet. Is het denkbaar dat bijvoorbeeld ten aanzien van euthanasie – toegegeven: naar haar aard een heel ander onderwerp dan dat van homoseksuele partijvertegenwoordigers – ook een liberalisering optreedt?

Een ander voorbeeld zou de inhoud van de grondslag kunnen zijn, die niet alleen in het GPV en de RPF, maar ook in Uniefundering van de ChristenUnie in zekere zin een onaantastbare status kende. In de aanloop naar de totstandkoming van de ChristenUnie is er veel gediscussieerd over de positie van de gereformeerde belijdenisgeschriften in de nieuwe grondslag. In 1999 stelde het platform Transformatie voor de confessie hieruit te verwijderen. Daar was toen de tijd helemaal niet rijp voor; ook de RPF, die wat losser met de belijdenis omging dan het Verbond, wees deze suggestie radicaal af. In 2003 bepleitte de zogeheten Klankbordgroep, die bestond uit 'betrokken en kritische partijleden' die zich zorgen maakten over het partijprofiel, tevergeefs een discussie over een uitbreiding of zelfs vervanging van de Uniefundering door een eigen beginselverklaring of een verwijzing naar de apostolische geloofsbelijdenis of die van Nicea.¹⁶ In 2006 kwam in het blad *DenkWijzer* van het wetenschappelijk bureau opnieuw de vraag aan de orde of de belijdenisgeschriften niet uit de grondslag geschrapt moesten worden, ook om het evangelischen en rooms-katholieken eenvoudiger te maken om lid te worden. Partijleider Rouvoet had echter geen behoefte aan dit debat (zie de bijdrage van Voerman in deze bundel). Voor het partij kader lijkt dit punt echter een gepasseerd station. Uit de bijdrage van Lucardie en Van Schuur blijkt dat van de in januari 2009 geënqueteerde congresafgevaardigden maar liefst 69 procent van mening was dat het niet noodzakelijk is dat de belijdenisgeschriften in de grondslag zijn opgenomen. In 2000 was dat 52 procent.

De discussie over dit thema mag dan nog steeds niet zijn gevoerd, ondanks pogingen daartoe, het lijkt een kwestie van tijd dat dit onderwerp op de agenda van de ChristenUnie komt – al was het maar omdat de partij naarmate zij aantrekkelijker wordt voor orthodoxe rooms-katholieken, meer te maken zal krijgen met de reserves die er in deze kring leven ten aanzien van de belijdenisgeschriften. De werkgroep van rooms-katholieken binnen de ChristenUnie heeft zich al voor zo'n debat in 2010 uitgesproken. Overigens is met het toelaten van rooms-katholieken wel het eindpunt van de verruiming van het ledenbeleid bereikt,

tenzij er een fundamentele wijziging in de identiteit van de ChristenUnie optreedt. Alleen al de naam van de partij, die verwijst naar een unie van christenen, maar ook de inhoud van de Uniefundering en de Unieverklaring maken het toetreden van bijvoorbeeld moslims en agnosten of atheïsten onmogelijk.

Ook over de vraag wat christelijke politiek inhoudt, zijn de meningen niet meer zo unaniem als vroeger. Christelijke politiek was voor het GPV en de RPF altijd gebaseerd op de overtuiging dat de overheid God moest gehoorzamen en Hem moest eren, zoals George Harinck en Hugo Scherff in hun bijdrage aangeven. Zij gaan daarbij in op de opvattingen van de vrijgemaakt-gereformeerde theoloog Ad de Bruijne (die ook bij Vollaard aan bod komt) en zijn christelijk-gereformeerde vakbroeder Stefan Paas. De gemeenschappelijke noemer in het gedachtegoed van dit tweetal is dat christelijke politiek in de traditionele zin, zoals die ook door de ChristenUnie wordt voorgestaan, niet (meer) passend is in een sterk geseculariseerde samenleving als de Nederlandse aan het begin van de eenentwintigste eeuw. EO-boegbeeld Andries Knevel heeft soortgelijke opvattingen verkondigd.¹⁷ Kort samen-gevat menen beide theologen dat christelijke politiek – als die al recht van bestaan heeft – een veel bescheidener karakter dient te hebben dan de invulling die partijen als de ChristenUnie en de SGP daaraan geven. Het gaat niet om het slaan van ‘piketpalen [...] ter wegbereiding van het Godsrijk’.¹⁸ Orthodox-christelijke normen als het verbod op euthanasie en abortus kunnen niet door de overheid aan ongelovigen worden opgelegd. Het echt christelijke geluid moet van de kerken en niet van de overheid of de politieke partijen komen.¹⁹ Harinck en Scherff vermelden dat Kuiper zich verzet tegen deze denkbeelden van Paas en De Bruijne, die ingaan tegen de visie van zijn partij. Desgevraagd spreekt Kuiper van een ‘intellectuele discussie’ door wetenschappers ‘in een wat wijdere kring’ rond de ChristenUnie. De discussie vindt nog niet in het hart van de Unie plaats, maar dat zou kunnen veranderen, zo erkent ook Kuiper: ‘We zijn hier nog niet mee klaar, want deze discussie past wel in een stroom van denken dat enige rugwind heeft, ook in de kerken zelf: meer gericht op de rol van de kerk en individuele christenen. Als ze leidt tot een grotere politieke bewustwording in de kerken heeft ze een belangrijk doel gediend. Of ze leidt tot herbezinning op de taak van de overheid vraag ik me af.’²⁰

Ook hier lijkt het veranderende denken in de kerken de aanjager te zijn van het aan de orde stellen van bepaalde leerstukken binnen de ChristenUnie, net zoals in de vroege jaren negentig het ledentoe latingsbeleid van het GPV als gevolg van de veranderende omstandigheden in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) opener werd, zoals Klei beschrijft. Al zijn de uitkomsten van dat gistingproces niet precies te voorzien, afgaande op de ontwikkelingen in de afgelopen tien jaar lijkt een deconfessionalisering van de Unie – in de zin dat de belijdenisgeschriften aan betekenis inboeten – meer voor de hand te liggen dan een ‘reconfessionalisering’, dat ze aan belang zouden winnen. Net zozeer kan verwacht worden dat de opvatting van de ChristenUnie over wat ‘christelijke politiek’ vermag, eerder

bescheidener zal worden dan meeromvattend. Daarmee is de mogelijkheid reëel dat de ChristenUnie, ook als zij zich nadrukkelijk in politieke zin onafhankelijk wil opstellen, als gevolg van externe ontwikkelingen – vooral in de kerken – na verloop van tijd van karakter verandert. Geheel autonoom is zij dus niet, en dat is bepaald niet uitzonderlijk; alle politieke partijen passen zich vroeger of later aan de zich wijzigende omstandigheden aan om te kunnen voortbestaan, zie bijvoorbeeld het GPV in de jaren negentig. In concreto betekent dit wel dat op grond van onze verwachtingen de ChristenUnie dichter in de buurt zal komen van het CDA dan van de SGP, ook al is het nu al duidelijk dat de laatstgenoemde partij evenmin zal ontkomen aan de hierboven gesignaleerde wetmatigheid. Een fusie van dit drietal – een gedachte waarmee Van Holsteyn en Koole in hun bijdrage spelen – ligt echter zelfs bij een ‘gemoderniseerde’ SGP niet voor de hand, zeker niet wanneer de onderlinge krachtsverhoudingen zo sterk uiteen blijven lopen als in 2010 het geval is.

Een samengaan van het CDA en de ChristenUnie is in de eerste plaats al om kwantitatieve redenen (dus nog los van inhoudelijke factoren) evenmin te verwachten, want dat zou al snel op een overname neerkomen. Een semipermanent partnerschap tussen beide partijen met behoud van de eigen (mogelijk convergerende) identiteit is daarentegen wel denkbaar; niet het minst omdat de ChristenUnie het CDA in bestuurlijke coalities nodig heeft – in ieder geval op nationaal niveau – om niet overgeleverd te zijn aan een seculiere meerderheid van sociaal-democratische en/of links- dan wel rechts-liberale partners (waarbij overigens de kans klein is dat de ChristenUnie met de VVD dan wel D66 in zee gaat vanwege haar christelijk-sociale en medisch-ethische opvattingen). Zo’n partnerschap met het CDA kan in eerste instantie zijn gericht op voortzetting van de huidige samenwerking in gemeentelijke en provinciale colleges en in het landsbestuur, eventueel aangevuld met het lidmaatschap van dezelfde Europese fractie en – wanneer dat profijtelijk voor beide partijen is – vormen van electorale coöperatie die verder gaan dan een lijstverbinding. Een dergelijke samenwerking is een *conditio sine qua non* voor organisatorische eenwording, zo hebben de fusies die hebben geleid tot het CDA in 1980, GroenLinks in 1990 en de ChristenUnie in 2000 overduidelijk aangetoond. Tussen het CDA en de ChristenUnie was daarvan nog nooit sprake geweest, totdat in december 2009 bekend werd dat in Wassenaar bij de raadsverkiezingen van maart 2010 een kandidaat van de ChristenUnie een plek zou krijgen op de christendemocratische lijst – een voorbode van een nieuwe fase in de verhouding van de ChristenUnie en het CDA?²¹